

Lassi Heininen, Jyrki Käkönen, Arto Nokkala & Monica Tennberg (2000): *Avaamaton mahdollisuus – pohjoisen ulottuvuuden näköaloja*. Like, Hakapaino, Helsinki, 144 s.

Vuonna 1997 lanseerattu Pohjoisen ulottuvuuden aloite on Suomen ulkopolitiikan kunnianhimoisin hanke siten ETYK:in ja Euroopan unionin jäsenyyden. Aloitteeseen saa monipuolisen ja kriittisen tarkastelun tuoreessa julkaisussa. Teoksen keskiössä ovat Suomen ulkopolitiikka Euroopan unionin pohjoisena jäsenmaana sekä Euroopan unionin pohjoisen ulottuvuuden politiikka. Lisäksi Venäjän asema ja tulevaisuus ovat voimakkaasti läsnä joko avoimesti tai taustalla – aivan kuten itse aloitteessakin.

Kirjoittajat edustavat erityisesti kansainvälisten suhteiden tieteenalaa. Artikkelit koskettavat laajasti kansainvälisen toimintaympäristön muutosta kylmän sodan jälkeen (Heininen), pohjoisen turvallisuuskysymyksiä (Nokkala), Euroopan pohjoista ulottuvuutta (Heininen), pohjoisen ympäristökysymysten hallintaa (Tennberg) sekä Suomen ja Venäjän suhteita pohjoisen ulottuvuuden kontekstissa (Käkönen). Teos päättyy melko kriittiseen arvioon hankkeesta, mutta mikä on tiedemaailmassa melko harvinaista, siinä esitetään myös sisällöllisiä toimintaehdotuksia.

Teoksen esipuheessa tuodaan esiin, kuinka pohjoinen omana erikoisalueenaan on ollut tiedemaailman huomion kohteena kauan ennen poliittisia päättäjiä. Toiseksi esipuhe korostaa, kuinka Suomen puheenjohtajuuskaudella ei kyetty riittävästi selkeyttämään hanketta, johon viittaavat myös pääministeri Lipposen viimeaikaiset lausunnot ja toimet aloitteen konkretisoimiseksi. Kolmas merkittävä huomio on alun kriittinen toteamus siitä, kuinka EU:n ja sen jäsenmaiden politiikka on näköalaton ja mielikuvituksetontakin – valtiokeskeistä sanalla sanoen. Lisäksi kirjan tekijät painottavat Suomen oman Venäjä-politiikan merkitystä, asia, jota presidentti Halonenkin sivusi Paasikivi-seuran Urho Kekkonen -luennossaan 31.8.2000.

Teosta, kuten yleensäkin ns. kokoomateoksia, vaivaa tietty hajanaisuus, mutta pohjoinen ulottuvuus luo kuitenkin riittävän siteen eri artikkeleiden teemoille ja siten tutkimuksesta löytyy punainen lanka. Toisaalta, kun koko hanke kattaa normaalin yhteiskuntaelämän keskeiset osat, aiheesta kirjoitetut artikkelit ja laajemmatkin tutkimukset joutuvat väistämättä rajaamaan näkökulmaansa – mikä erityisesti pohjoisen ulottuvuuden osalta on ainoastaan hyvä asia.

Kirjan johdannossa käydään läpi tiedeyhteisön roolia pohjoisen ulottuvuuden kehittämisessä ennen sen muodostumista (ulko)poliittiseksi hankkeeksi. Teos jatkuu Heinisen monisanaisella kuvauksella kansainvälistä yhteisöä kohdanneesta ja yhä jatkuvasta murrosaallosta. Heininen nostaa esiin viisi yleistä trendiä selittämään ja kuvaamaan pohjoista koskevien olosuhteiden ja tekijöiden muutosta ja nykyisyyttä. Näitä trendejä

kuvaavat kappaleet – siirtyminen kaksinapaisuudesta moninapaisuuteen, integraatio ja fragmentaatio, geopolitiikasta geoekonomiaan, kulttuuri, uskonto ja nationalismi sekä globalisaatio – luovat moniulotteisen ja rikkaan kuvauksen niistä voimista, jotka ovat vallitsevia myös Euroopan pohjoisessa. Artikkelin toinen osa korostaa alueellistumista yhteistyömuotona, jolla olisi annettavaa laajemmin niin Euroopan kuin pohjoisenkin osalta.

Teoksen näkökulma rajautuu ja siten jämäköityy Nokkalan pohjoisen turvallisuutta koskevassa artikkelissa. Nokkala käsittelee turvallisuuden sekä käsitteellistä että konkreettista (poliittista) laajentumista osoittaen kuitenkin, kuinka erityisesti pohjoisessa on kyse sekä kapeasta, traditionaalisesta valtioiden turvallisuudesta että alueiden ja yhteisöjen laajemmasta ei-asevaraisesta turvallisuudesta. Merkittävin huomio Nokkalan artikkelissa on mielestäni se, kuinka yhtäällä Naton laajentuminen ja aseteknologian laadullinen kehitys ja toisaalta Euroopan unionin lähestyminen sotilaallista toimijuutta pitävät edelleen yllä asevaraisen turvallisuuden korostunutta asemaa. Kylmän sodan rakenteet ovat yhä läsnä. On kuitenkin selvä niin Kurskin sukellusveneen kuin Kuolan (ydin)jäteongelmien valossa, että turvallisuutta tulisi lähestyä ja rakentaa toisenlaisesta, rauhanomaisemmasta näkökulmasta. Pohjoisen ulottuvuuden aloitteen osalta Nokkalan artikkeli osoittaa, että vaikka varsinaisen aloitteen tai toimintasuunnitelman teksteissä (*Feira Action Plan* 19–20.6.2000) ei korosteta turvallisuuden perinteistä ulottuvuutta, niin kaikesta huolimatta se on läsnä – onhan Suomen turvallisuus ja (turvallisuuspoliittinen) suhde Venäjään koko aloitteen taustalla. Suomen ulkopoliittikkaa leimaa erinäisistä syistä vahva perinteinen turvallisuuspoliittinen ote, kuten EU-jäsenyyshakuprosessi ja pohjoisen ulottuvuuden hanke osoittavat. Voidaan jopa todeta, että pohjoinen on kaikkien turvallisuuden ulottuvuuksien suhteen erityisen herkkä alue, jossa pohjoisen ulottuvuuden hankkeen kaltaisilla rauhanomaisene muutokseen tähtäävillä ohjelmilla on selkeä tarve ja mahdollisuus.

Teoksen kolmannessa varsinaisessa artikkelissa Heininen tarkastelee pohjoisen politiikkaa Suomen ulkopolitiikan sisällä. Siinä tuodaan esiin EU:n ainakin kaksijakoinen suhtautuminen pohjoiseen ulottuvuuteen, alueiden vai valtioiden ensisijaisuutta koskeva kiista tuo esiin moniulotteiset intressien ristiriidat, jotka sisältyvät pohjoisen ulottuvuuteen. Lopuksi artikkelissa tähdennetään eurooppalaisen ja pohjoismaisen näemyksen lisäksi arktista, atlanttista ja uralilaista ulottuvuutta, jotka kaikki ovat läsnä ja selittävät aloitetta eri tavoin. Toisaalta Heininen korostaa aloitteeseen sisältyvää mahdollisuutta laaja-alaiseen yhteistyöhön. Heinisen kirjoittamat artikkelit onkin mahdollista nähdä laaja-alaisina taustakuvauksina niistä olosuhteista, joiden puitteisiin pohjoinen ulottuvuus kokonaisuudessaan asettuu.

Monica Tennbergin artikkeli *ympäristökysymysten hallinta pohjoisilla alueilla* on spesifi ja yhtenäinen

esitys yhdestä pohjoisen keskeisestä solmukohdasta. Tennberg puhuu hallinnasta, jonka tarve syntyy keskinäisestä riippuvuudesta, johon ympäristö ja luonto meidät ikään kuin pakottavat. Artikkelissa käydään läpi eri projektien ja aloitteiden taustaa sekä nostetaan esiin tärkeitä kysymyksiä ympäristön erilaisista merkityksistä eri toimijoille. Lisäksi artikkelissa pohditaan toimijuutta ja ns. valtiotason (ympäristö)hallintaa ongelmana, joka tarkoittaa, että esimerkiksi alkuperäiskansojen mahdollisuudet vaikuttaa omaan ympäristöönsä ovat yhä rajalliset. Erityisesti kysymys kestävästä kehityksestä ja siitä, mitä se todella tarkoittaa on keskeinen Tennbergin kirjoituksessa. Hän kyseenalaistaa hallinnan luonteen kapeana ja mustavalkoisena näkemyksenä ja kysyy, kuinka järjestää eri toimijoiden suhteet. Kolmanneksi artikkeli pohtii ympäristön vähäistä merkitystä Suomen ulkopoliitikassa.

Suomen ja Venäjän erityissuhde on keskeinen teema Jyrki Käkösen artikkelissa. Käkönen korostaa historiallisten idän suhteiden tekijöiden merkitystä selittämässä yhtäällä pohjoisen ulottuvuuden hanketta ja toisaalta Suomen ulkopoliitikan nykyistä sisältöä. Käkönen, kuten Heininenkin, esittävät, että Suomi hoitaa Venäjäsuhteitaan liiksi Brysselin kautta, ja tähän yleisempäänkin arvioon presidentinkin reagoi toteamalla, että Suomella on edelleen erityissuhde Venäjään ja EU on pikemminkin maksanut Suomen tavan hoitaa suhteita Moskovaan (ks. presidentin Paasikivi-seurassa 31.8. 2000 pitämä Urho Kekkonen -luento). Pohjoisen ulottuvuuden aloitteessa on kyse myös rajasta ja siitä millainen se on (tulisi olla) laadultaan. Kylmän sodan aikana Neuvostoliiton ja Suomen välinen raja oli ennen kaikkea turvallisuusraja, kun taas pohjoisen ulottuvuuden hankkeen avulla rajasta pyritään luomaan yhteistyön ja vuorovaikutuksen raja tai tila, joka luo edellytyksiä vakaalle poliittis-taloudelliselle kehitykselle. Pohjoisen ulottuvuuden osalta tilan, rajan ja turvallisuuden käsitys ja ymmärrys ovat ensiarvoisen tärkeitä asioita. Käkönen korostaa Venäjän historiallista erilaisuutta, mutta toisaalta hän alleviivaa täällä hetkellä olemassa olevan tilaisuuden merkitystä tuoda juuri pohjoisen ulottuvuuden avulla Venäjä lähemmäksi Eurooppaa. Tällöin koko Euroopan turvallisuustilanne voisi kehittyä vakaaseen suuntaan.

Suomen ja myös EU:n ongelma on, kuinka yhdistää Venäjän kanssa laajeneva yhteistyö ja siten avoimempi raja menettämättä kuitenkaan rajan kontrollointia, jotta epätoivottavat ainekset – rikollisuus eri muodoissaan, halpa työvoima, sairaudet (epidemiat) – eivät leviäisi länteen (Suomeen). Voidaan jopa ajatella, että Venäjän läntinen raja on menettämässä merkitystään perinteisenä vastakkainasettelun turvallisuusrajana, mutta on sitä edelleen laajan turvallisuuden uhkien muodossa. Tässä kiteytyy pohjoisen ulottuvuuden ydin: kuinka luoda taloudellista ym. vuorovaikutusta Venäjän kanssa, jotta tulevaisuus siellä muodostuisi vakaammaksi, jotta taas rauhanomainen muutosprosessi lujituisi. Toisaalta hanke mahdollistaa sen, että rajaa kye-

tään kontrolloimaan ja sen, että ns. korkean politiikan kysymykset kyetään hoitamaan rauhanomaisesti.

Suhteessa Venäjään, Käkösen mukaan, pohjoinen ulottuvuus on mahdollista ymmärtää kapea-alaisena instrumenttina tai funktionaalaisena yhteistyönä, joka tähtää prosessimaisesti tiivistyvään kumppanuuteen Venäjän ja lännen (EU:n) välillä. Tällöin hoidetaan erityisesti niitä epävarmuustekijöitä, joita länsi katsoo Venäjällä olevan. Tällöin Venäjä säilyy kuitenkin edelleen toisena ja vieraana. Käkönen korostaa historiallisten tekijöiden merkitystä, kuten Euroopan jakaantumista läntiseen ja itäiseen (uskonnolliseen) kulttuuripiiriin. Toisaalta Käkönen huomauttaa, että Venäjän toiseus suhteessa länteen johtuu myös tietystä modernisaation tasosta, joka erottaa idän ja lännen. Siten myös näkemys ja ymmärrys maailmasta on erilainen.

Laajempaan turvallisuuspoliittisena asetelmana Käkönen näkee sen, että EU:lta puuttuu yhtenäinen ulko- ja turvallisuuspolitiikka, joka käytännössä merkitsee Yhdysvaltain johtajuutta ns. kovan turvallisuuden kysymyksissä, kuten Kosovon sota osoitti. Tällöin taas kylmän sodan aikainen asetelma mielikuvineen on jatkuvasti läsnä. Käkösen mielestä nämä realiteetit tarkoittavat Suomen kohdalla sitä, että sillä on joko mahdollisuus luoda politiikkaa, joka tukee EU:n tavoitteita Venäjän suhteiden tiivistämiseksi tai kärsiä idän ja lännen välisen yhteistyötalaisuuden menettämisestä, jolloin raja säilyy tai muuttuu perinteiseksi valtioiden väliseksi turvallisuusrajaksi.

Lyhyesti ilmaistuna Suomen ratkaisu Nato:n suhteen, EU:n kehitys kohti liittovaltiota puolustusulottuvuudensineen ja Nato:n laajeneminen määrittävät sen kehysten, jossa myös pohjoisen ulottuvuuden hanke (laajemmin Suomen ulkopoliitiikka) saa sisältönsä ja merkityksensä. Siten tulisikin varmistaa, että pohjoinen ulottuvuus konkretisoituessaan (?) ensinnäkin tuottaa hankkeita, joiden vaikutus on paikallinen ja alueellinen, ja johtaa siten merkityksellisiin ihmisten elämään vaikuttaviin tuloksiin. Toisaalta hankkeen laajempi tavoite on tuoda Venäjä mukaan eurooppalaiseen vuorovaikutukseen ja antaa Venäjälle mahdollisuus luoda kestäviä rauhanomaisia suhteita länteen. Kuinka kysymys sanavallasta ratkaistaan on eräs keskeinen ongelma Moskovan ja Brysselin välisissä suhteissa. Pohjoinen poliittisena projektina sisältää alueellisiin hankkeisiin ulottuvan kehysten tai jopa strategian, joka sisältää mahdollisuuden yhtenäisempään Eurooppaan. Tässä mielessä kyse ei ole ainoastaan yhdestä todellisuuden hallintaan pyrkivästä integraatioprojektista, joka sekään ei tietenkään ole väheksyttävä pyrkimys.

Kirja päättyy (Heinisen ja Käkösen) pohdiskeluun Pohjoisen tulevaisuudesta uuden vuosituhanen alussa ja kahteentoista teesiin. Aluksi huomion kohteena on kuitenkin suvereniteetti poliittista todellisuutta järjestävänä periaatteena ja käytäntönä. Tässä yhteydessä kirjoittajat nostavat pohjoisen ulottuvuuden esiin forumina, jossa muutkin toimijat kuin valtiot saattaisivat osallistua. Tällä ajatuksella on omat välittömät seura-

muksensa, johon EU ja sen jäsenvaltiot (mm. Suomi) eivät välttämättä ole valmiita. Kuitenkin prosessin kannalta olisi syytä säilyttää avoin mielikuvitus ja mahdollisuudet, koska nämä hankkeet, tai Euroopan unioni itsessään, ovat tarkoitettu ennen kaikkea ihmisten hyvinvointia ja turvallisuutta lisäämään ei valtioiden olemassaolon oikeuttamiseksi – tulkinta, joka ei kuitenkaan ole aivan vieras Euroopan nykytodellisuudelle.

Kirjan lopun teesit kokoavat siinä käsitellyt aiheet kattavasti ja osoittavat pohjoisen ulottuvuuden hyvin monialaisen luonteen. Kirjan eräs vahvuus onkin sen laaja-alainen kansainvälisten suhteiden näkökulma, joka yhteiskuntatieteellisen lähestymistavan mukaisesti problematisoi useita toisiinsa liittyviä kysymyksiä. Kirjaa voikin suosittaa historiallisena johdatuksena pohjoiseen ulottuvuuteen, joka sisältää myös yksityiskoh- taista ja rajattua pohdintaa. Samalla se asettaa pohjoisen ulottuvuuden laajempaan eurooppalaiseen ja jopa transatlanttiseen yhteyteen, jolloin usein julkisuudessa esiintynyt käsitys pohjoisesta ulottuvuudesta eräänlaisena kehitysyhteistyöhankkeena saa rinnalleen huomattavasti monisyisemmän kuvauksen ja analyysin.

Teoksen alun melko kovatkin teesit asettavat lukijan odotukset korkealle, mutta ne jäävät kuitenkin osin täyttämättä, koska kirjan artikkelit ovat omissa linjauksissaan ja kuvauksissaan maltillisia eivätkä problematisoi asioita hengessä, jota esipuhe antaisi odottaa. Kirjan alun kriittinen henki löytyy selkeämmin teoksen kahdesta viimeisestä luvusta, jotka sitovat kirjan keskustelua yhteen. Teoksen antoiisiin puoliin kuuluu moninäkökulmaisuus suhteessa Suomen ulkopoliitiikkaan ja sen lempilapseen pohjoiseen ulottuvuuteen. Lisäksi laajempi Euroopan turvallisuuspoliittisen nykyisyyden ja tulevaisuuden pohdiskelu antaa kirjalle analyyttistä ryhtiä.

KARI LAITINEN
